

Урош В. Шуваковић*

*Универзитет у Београду – Факултет за образовање
учитеља и васпитача, Београд (Србија)*

Ивко А. Николић**

*Универзитет у Београду – Факултет за образовање
учитеља и васпитача, Београд (Србија)*

Јелена Р. Петровић***

Универзитет одбране – Војна академија, Београд (Србија)

ВЕРСКА НАСТАВА У СРБИЈИ ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ ПОСЛЕ УВОЂЕЊА У ШКОЛСКИ СИСТЕМ: МИШЉЕЊА СТУДЕНТА И ЊИХОВИ СТАВОВИ ПО СРОДНИМ ПИТАЊИМА****

Сажетак

Протеком нешто више од две деценије од увођења Верске наставе у школски систем Србије, настала је и научна и друштвена потреба да се провере ставови садашњих студената у погледу њеног статуса, примењеног модела и утицаја похађања Верске наставе на формирање социјалних ставова по одређеним друштвеним питањима, о којима цркве и верске заједнице имају своје ставове.

Истраживање, спроведено методом испитивања, техником онлајн анкете, на грудвастом узорку, је извршено током маја и јуна 2022. године, међу студентима свих учитељских факултета у

* uros.suvakovic@uf.bg.ac.rs

** ivko.nikolic@uf.bg.ac.rs

*** jelenailicpetrovic@gmail.com

**** Истраживање је финансијски подржало Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-1/2023-01/4).

Србији. Избор студената учитељских факултета као статистичког скупа, повезан је са чињеницом да су учитељи ти који се у склопу школске социјализације први сусрећу са ученицима и значајно утичу на формирање њихових социјалних ставова у раном периоду институционалне социјализације. Стога је било важно проверити њихове ставове по овом питању.

Резултати истраживања су показали да постоји сагласност о потреби постојања Верске наставе као предмета, и то чак кроз залагање да тај предмет стекне обавезни статус у основној школи, али да у још већој мери постоји сагласност о потреби трансформације модела (садржаја) верске наставе из потпуно конфесионалног у комбиновани. Студенти сматрају да је у периоду ране школске социјализације (I-IV разред основне школе) потребно да Верска настава задржи свој конфесионални карактер, док је у старијим разредима основне школе (V-VIII) потребно да она буде заснована на неконфесионалном моделу, који би омогућавао како спознају других религија и њиховог учења, тако и разматрање религије у кључу важне друштвене појаве (историјски, филозофски, морално, социолошки, итд).

Истраживање је потврдило утицај похађања Верске наставе на формирање одређених социјалних ставова код испитаника, па са тог аспекта треба посматрати и истрајност цркава и верских заједница за њеним одржавањем у школском систему, и то према конфесионалном моделу.

Кључне речи: Верска настава, статус предмета у школском систему, примењени (конфесионални) и пожељни (комбиновани) модел, ставови студената учитељских факултета, Србија 2022.

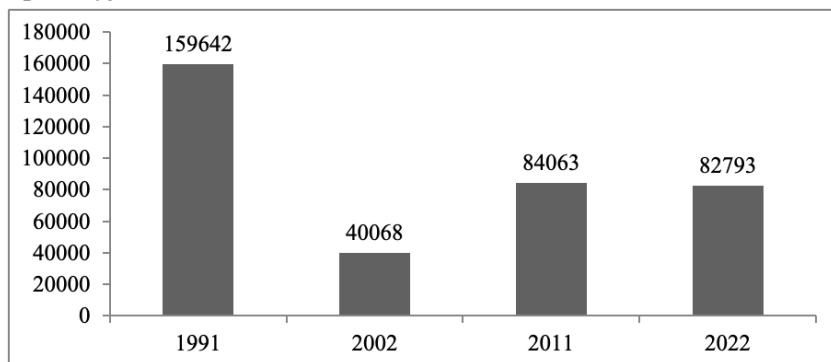
Школа је заменила Цркву у улози доминантног државног идеолошког апарата (Altiser 2015, 43)

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Није потребно посебно истицати да током периода југословенске социјалистичке изградње религијски поглед на свет није био добродошао (в. нпр Павле 2013; Јањић 2018), премда се

морају констатовати две чињенице: а) однос према религији у Титовој Југославији је, генерално, био значајно либералнији него у другим земљама источно-европског блока, нарочито од 60-их година XX века (Flere & Klanjšek 2014, 242) и, б) он је био неједнак у различитим републикама: од широке толеранције црквеног у католичким деловима земље (Словенија, Хрватска), преко толеранције унутар духовног деловања, али уз потискивање деловања у јавној сфери (Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина), до отвореног фаворизовања настанка нових цркава, какав је случај био у Македонији (Šuvaković, Nikolić, Petrović 2023, 161). Ипак, током постојања социјалистичке Југославије верска настава није била омогућена ни у једној од бивших југословенских република, уз примену начела стриктног секуларизма¹.

Промене на европском истоку, распад социјалистичког блока, довео је до оживљавања утицаја религије и цркве у овим друштвима генерално (Berger 1999 6; Ramet 2014; Kulska 2020), укључујући и бивши југословенски простор (Flere, Klanjšek 2008; Blagojević 2009; Петровић 2011; Петровић, Шуваковић 2013; Vukomanović 2016; Радушки 2018, 28-33). Индикатор тога је и опадање броја атеиста и агностика у транзиционом периоду кроз који Србија пролази, што се види кроз пописно изјашњавање у периоду 1991-2022. које приказујемо на Слици 1.

Слика 1. Број атеиста у Србији (без КиМ) према резултатима пописа (категорија „агностик” се јавља од 2011 и стога је приказана збирно

¹ Ово начело не треба повезивати са социјалистичким уређењем, мада се у југословенском случају поклапа. Савремена Француска није социјалистичка земља, али јесте секуларна, лаичка држава, што врло јасно демонстрира у јавној сфери.

са категоријом „атеиста” у подацима пописа из 2011. и 2022. године (Извори: РЗС 2013, 13; РЗС, 16.06.2023. Обрада аутора)

Као што је показано, у односу на 1991. годину скоро је упреполовљен број атеиста, и он се у последња два пописа усталио на готово истом нивоу. На Слици 1 нисмо приказали податке из Пописа 1953. године² за подручје Народне Републике Србије, који укључују тадашњу Аутономну област Косово и Метохија па су стога само делимично самерљиви, али се из њих види да се тада 890031 становник Србије изјаснио као атеиста (РЗС 2013, 13), што ће рећи да је тада било 5,57 пута више атеиста него у време отпочињања транзиције 1991., односно близу 11 пута више него 2022. када је транзиција већ увелико одмакла. Истовремено, чињеница да се у јеку борбе за изградњу социјализма и атеизацију друштва, свега 12,75% грађана Србије изјашњавало као атеисти, док су се остали изјашњавали као припадници неке вере, односно конфесије, те да је тада уопште такво изјашњавање било присутно на попису, потврђује тезу о томе да је у тадашњој социјалистичкој Југославији слобода вероисповести била значајно већа него у другим, реалсоцијалистичким, земљама.

„Кроз процесе религијског учења, ритуалних обреда и религијског васпитања, верске установе непрестано указују људима на религијске и традиционалне вредности и норме, настојећи да оне буду превалентне у личном и друштвеном животу. У томе се посебна пажња посвећује васпитању млађих нараштаја, што се најбоље може запазити кроз тежњу верских установа да остваре што већи утицај у формалном образовању” (Базић 2011, 350). Након разбијања Југославије (Шуваковић 2012, 151-162), у свим бившим југословенским републикама, са изузетком Црне Горе³, уведена је верска настава у школски систем. Имајући у виду опште моделе верске наставе који се у литератури најчешће наводе (в. Maksimović 1998; Trese

---

² Каснији пописи, све до оног из 1991. нису укључивали питање о вероисповести.

³ Разлоге неувођења верске наставе у Црној Гори не треба тражити, пре свега, у образовној политици те државе нити у њеном опредељењу за стриктну раздвојеност цркве од државе, већ у настојању бившег режима Мила Ђукановића да, у грађењу црногорског као антисрпског идентитета, по сваку цену спречи утицај Српске православне цркве и да промовише некакву неканонску тзв. Црногорску православну цркву. То је илустрација да се на Балкану, премда не само ту, религијска припадност сматра важним обележјем националног идентитета, као што је промена вере значила „кидање етно-културних веза” (Бодрожић 2014, 25)

2010; Ивановић 2015), Србија је прихватила конфесионални модел њене организације, за који су се залагале све традиционалне верске заједнице⁴.

Иако је до значајног оживљавања улоге цркве у српском друштву, посебно улоге СПЦ, дошло још пред крај једнопартизма, до превладавањем партијске линије српских комуниста коју је предводио Слободан Милошевић, а што је још више постало изражено у првој деценији реуспостављеног вишестраначја у којој је Милошевићева Социјалистичка партија Србије имала улогу водеће странке све до преврата 5. октобра 2000. године, у том периоду није дошло до обнављања верске наставе у српским школама. Разлоге треба тражити у Милошевићевом чврстом опредељењу за принцип секуларне државе⁵ и чврсту увереност да је за Србију оптимално

⁴ На истоветан начин су поступиле, хронолошки пре Србије, од бивших југословенских република, Хрватска и оба ентитета унутар Босне и Херцеговине (в. Настић 2020, 488–489). Правећи разлику између „повратка религији” (раста религиозности) и „повратка религија”, Цвитковић указује да је заправо овај други процес био доминантнији. „Повратак религија у јавну сферу био је најочитији у области политике (преко националних партија у великом броју случајева) и области образовања (кроз укључивање конфесионалних катихизиса у државне школе на територији Босне и Херцеговине, Хрватске и Србије)” (Cvićković 2009, 15). Македонија је најпре увела конфесионални модел, да би се након интервенције њеног Уставног суда од њега одустало и успоставио модел неконфесионалног изучавања једног од три предмета, у којима се религија изучава као социјални феномен у старијим разредима основне школе (Косева 2015). Сличан модел је успостављен и у Словенији у којој постоји предмет Религија и етика, који је неконфесионалног садржаја, у последња три разредна основне школе, а нуди се и у средњој школи, док се у гимназији као обавезни предмет учи Грађанско патриотско васпитање и етика (Staničić 2021, 158-159).

⁵ Сличан став је заступао и француски социјалиста с почетка XX века Жан Жорес (Jean Jaurès) „Демократија и лаицитет су два идентична појма” и наставља даље, говорећи о принципу лаицитета у образовању: „Демократија има дужност да образује децу; а деца имају право да се васпитавају по оним принципима који ће касније обезбедити слободу човека. Није ни на коме, било да је појединац, било породица, или скупштина, да интервенише између ове дужности нације и овог права детета. Како се дете може припремити да без страха остварује права која лаичка демократија признаје човеку ако њему самом није дозвољено да у лаичком облику остварује суштинско право које му је признато законом, право на образовање? Како ће касније озбиљно схватити неопходну разлику између верског поретка који зависи само од индивидуалне савести и друштвеног и правног поретка који је у суштини лаички, ако оно само, у вршењу првог права које му је признато и у испуњење прве дужности

решење спровођење принципа грађанске суверености, што је значило и то да цркве треба да своје активности спроводе независно од државних школа, чиме се избегава подела ученика по основу верске припадности. Ово је наравно било критиковано од представника СПЦ и других верских заједница, који се чак нису либили ни да учествују у опозиционим политичким демонстрацијама. После петооктобарских промена 2000. и доласка на власт „демократских снага”, ни недељу дана након испоручивања председника Милошевића тзв. хашком трибуналу, потпуно на пречац, после састанка са представницима традиционалних верских заједница у Србији, премијер Зоран Ђинђић је саопштио одлуку о увођењу веронауке у школски систем Србије, већ од септембра 2001. године. То је био „израз политичког волунтаризма и прагматизма” (Шуваковић 2014, 171-172) тадашњег премијера, његовог устукнућа пред притиском појединих владика СПЦ, али и СПЦ у целини⁶ и других традиционалних верских заједница, упркос противљењу ресорног министра просвете, али у критичном тренутку за земљу, када је непосредно пре тога донео једну противуставну одлуку, која је и у тренутку писања овог рада предмет веома оштрих осуда и критика, како стручно-правничке, тако и широке јавности. Тако су Верска настава и њен алтернативни предмет, Грађанско васпитање, ушли у школски систем Србије, и то у трајању од 12 година, најпре као факултативни предмет, а већ од септембра наредне године као обавезни-изборни предмети: ученик је био у обавези да бира један од та два понуђена предмета. У погледу њеног садржаја, примењен је професионални модел, заправо преузет немачки модел наставе као „правни трансплант” (Avramović 2016), уз прихватање наших етно-професионалних карактеристика.⁷

која му је наметнута законом, бива испоручено професионалном подухвату, преварено мешањем верског и правног поретка? Ко каже обавеза, ко каже закон, нужно каже лаицизам. (Jaurès 1904).

⁶ Наши социолози религије указују на свој налаз да су православни Срби традиционални „верници четири обреда” (крштење детета, црквено венчање, обележавање славе, евентуално Божића, Ускрса и градске славе и сахрана уз опело) и из тога изводе закључак да су „почетком XXI века Срби религиозни у смислу традиционалног припадања [Цркви, прим. наша], без веровања” (Đorđević 2009, 62).

⁷ „Могло би се рећи да су на подручју Балкана религија и конфесија једно од обележја идентитета. Национална скупина се може разликовати од друге националне скупине најчешће по припадности одређеној религији” (Cvitković 2001, 99). Колико је ова констатација тачна, довољно се види уколико се

С обзиром на то да су свршени студенти учитељских факултета ти са којима се будући ђаци срећу у првим данима свог школовања, те да као такви имају значајну улогу у формирању њиховог погледа на свету⁸, нас је у истраживању интересовало какви су ставови студената учитељских факултета према верској настави у Србији, њеном статусу као предмета, одабраном конфесионалном моделу, али и према једном броју социјалних ставова који се могу формирати под утицајем (не)религиозности (однос према праву жена на абортус, легализацији проституције, канабиса, истополним браковима и еутаназии). Ови ставови су нас посебно интересовали у односу на две претходне чињенице: а) њихову вероисповест, и б) који су од понуђена два изборна предмета (Верска настава и Грађанско васпитање) похађали у свом претходном образовању. Покушали смо то да утврдимо истраживањем које смо спровели током маја и јуна 2022. године

МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Метод, техника и инструмент истраживања

У истраживању је примењен метод испитивања, техника онлајн анкете⁹, коришћењем гугл упитника као инструмента. Анкетни упитник се састоја од више сегмената, поред осталих и оних које излажемо у овом раду:

1. социјално-демографска обележја, укључујући и питање о вероисповести,
2. похађање верске наставе у ранијем циклусу школовања и однос према њој као предмету у школском систему Србије и статусу у основној школи,

---

упореде пописни подаци о верској припадности (Слика 2) и о националној припадности са Пописа 2022. (Табела 1. у Стојшин 2023, 852).

⁸ Компјутерски системи, код провере идентитета личности, често користе питање „Како Вам се звала учитељица?“, полазећи од претпоставке да тај податак нико не заборавља, јер је то особа са којом се прво сусрећу током периода школске социјализације и која највише на њих, у том периоду формирања личности, утиче.

⁹ Онлајн анкета спада, по типу, у облик писмене анкете, зато што „подразумева писмену комуникацију између анкетара и испитаника“, при чему је њена специфичност та да је дата у електронској форми, односни да се дистрибуира Интернетом (в. Шуваковић 2000, 110, 113).

3. социјални ставови према питањима која се могу повезати са верским учењима и ставовима верских заједница:

- а) абортус – *жена треба да има право на абортус.*
- б) проституција – *проституцију треба легализовати.*
- ц) истополни бракови – *истополне бракове треба легализовати.*
- д) употреба канабиса – *канабис треба легализовати.*
- е) еутаназија – *еутаназију треба легализовати.*

Наведени ставови су процењивани на петостепеној Ликертовој скали (1 – уопште се не слажем до 5 – потпуно се слажем).

Узорак

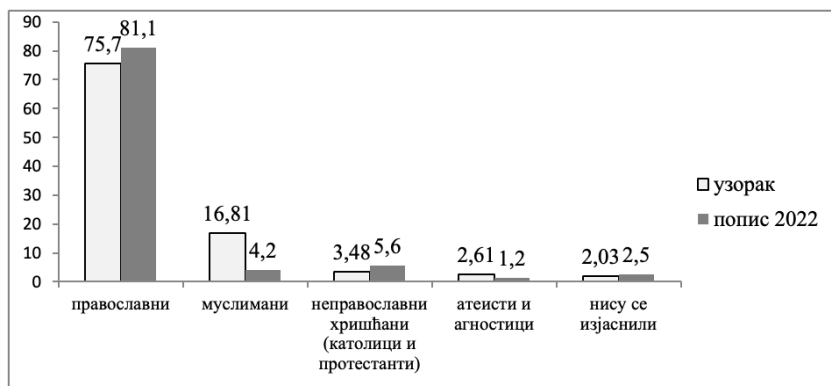
Узорком је био обухваћено 401 студент ОАС и МАС учитељских факултета у Србији: Београд (са одељењима Нови Пазар и Вршац), Сомбор, Суботица, Ужице, Јагодина, Врање, Лепосавић. Просечна старост студената је износила $M = 22$ ($SD = 1.6$). Истраживање је обухватило и мушке студенте, али с обзиром на велику диспропорцију и изразиту доминацију жена у укупној студентској популацији учитељских факултета у Србији од преко 91% (РЗС 2021), у раду није било могуће извршити компарацију према полу, зато што је у узорку било свега 18 мушких студената, различитих година студија. Такође, с обзиром на то да је понуђено питање о вероисповести било добровољно¹⁰, због потреба рада, из узорка су изузети студенти који се нису о томе изјаснили, као и студенти који су се изјаснили као атеисти или припадници других конфесија. Стога је, након ових корекција, узорком било обухваћено 317 студената, православне и исламске вероисповести.

С обзиром на то да је недуго по окончању нашег испитивања, извршен попис становништва Србије, на Слици 2 приказујемо религијско-конфесионалну припадност студената из нашег почетног узорка (пре извршених корекција) и удела одговарајуће вероисповести у становништву Србије (без КиМ) према резултатима Пописа из 2022.

---

¹⁰ Као, уосталом, и на Попису који је уследио.

Слика 2. Поређење узорка (пре извршених корекција) и популације грађана Србије према подацима Пописа из 2022. године према одговору на питање о вероисповести, у процентима (Извор РЗС 16. 06. 2023. Матерњи језик, вероисповест и национална припадност и подаци добијени нашим истраживањем. Обрада аутора).

Из Сlike 2 се види да је учешће православних студената у нашем узорку нешто мало потцењено у односу на учешће православних верника у укупној популацији, док је учешће муслиманских студената у узорку чак четири пута повећано у односу на учешће исламских верника у укупној популацији. Међутим, да није тако поступљено, било би немогуће формирати узорак на основу кога би се могло закључивати, због недовољног броја испитаника исламске вероисповести. Треба приметити и то да је студената атеиста и агностика, према нашем узорку (пре извршених корекција), дупло више него што их има у укупној популацији.

Имајући у виду тип узорка, примењен је виртуелни експоненцијални недискриминативни грудvasti узорак (Parker, Scott & Geddes 2019). Ова врста узорка постала је веома честа у друштвеним наукама, квалитативним истраживањима, и према типу спада у пригодне узорке, дакле у узорке који не почивају на вероватноћи. Ипак, за разлику од обичног пригодног узорка, карактеристика грудvastог узорка је у покушавају његове објективизације кроз омогућавање великог броја тачака приступа упитнику.

Варијабле

Независне варијабле у овом истраживању су биле година студија (прва $n = 77$, друга $n = 60$, трећа $n = 74$, четврта $n = 64$, пета $n = 42$), вероисповест (православни = 259 и муслимани = 58) и предмет који су студенти похађали током претходног школовања (верска настава = 223 или грађанско васпитање = 94). Зависне варијабле су биле однос према Верској настави као предмету у школском систему Србије (став, статус предмета и његова садржина), као и ставови према абортусу, проституцији, истополним браковима, канабису, еутаназији.

Методe обраде података

Подаци су обрађени у програму SPSS 22.0. Том приликом су за обраду података кориштене фреквенције, проценти, χ^2 тест, мере дескриптивне статистике и t тест за независне узорке.

Процедура

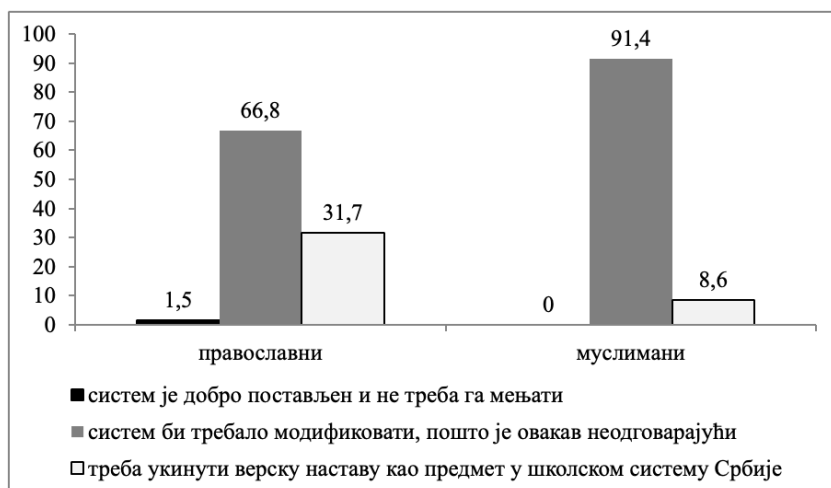
Истраживачи су линк са упитником доставили: свим учитељским факултетима у Србији уз молбу да их поставе на своје сајтове; студентима чије су електронске адресе поседовали, тражећи од њих да их проследе својим колегиницама и колегама са сопственог или неког другог учитељског факултета у Србији; студентским парламентима учитељских факултета, замоливши их да линкове поставе на већ постојеће студентске групе које уобичајено користе студенти са њихових факултета ради међусобне комуникације, на различитим друштвеним мрежама (Facebook, Viber, e-mail...). Тиме је обезбеђено више десетина различитих улазних тачака у упитник, чиме је пристрасност практично елиминисана. Анкетирање је било анонимно и добровољно.

РЕЗУЛТАТИ

У односу на вероисповест постоји значајна разлика између студената православаца и муслимана у погледу одабира изборног предмета (Верска настава или Грађанско васпитање) током њиховог претходног школовања (основне и средње школе). Код православних

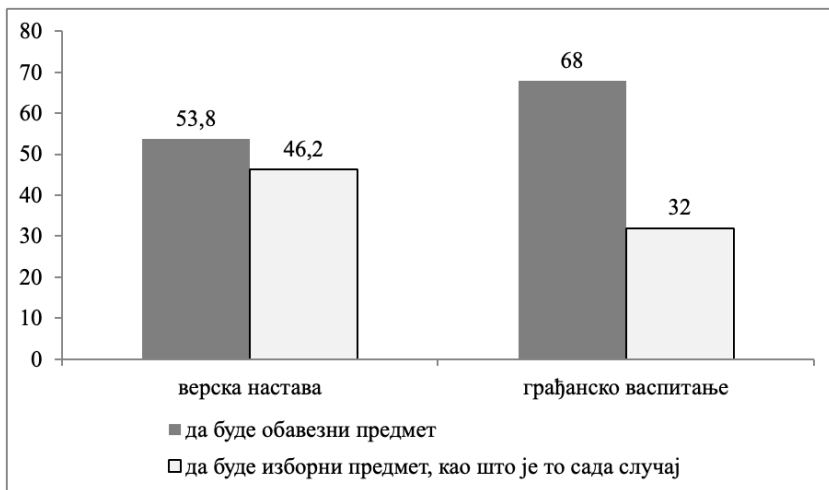
студената, нешто мало мање од 2/3 (65,3%) је похађало верску наставу, док је остатак, нешто више од 1/3 похађало Грађанско васпитање. Код студената исламске вероисповести, Верску наставу је похађало њих чак 93,1%.

С друге стране, и православни и студенти муслиманске вероисповести се залажу за модификације система Верске наставе, али у неједнаком уделу. Интересантно је, међутим, да се чак 31,7% православних студената залаже за њено укидање, док је тај удео код муслиманских студената испод 1/10.

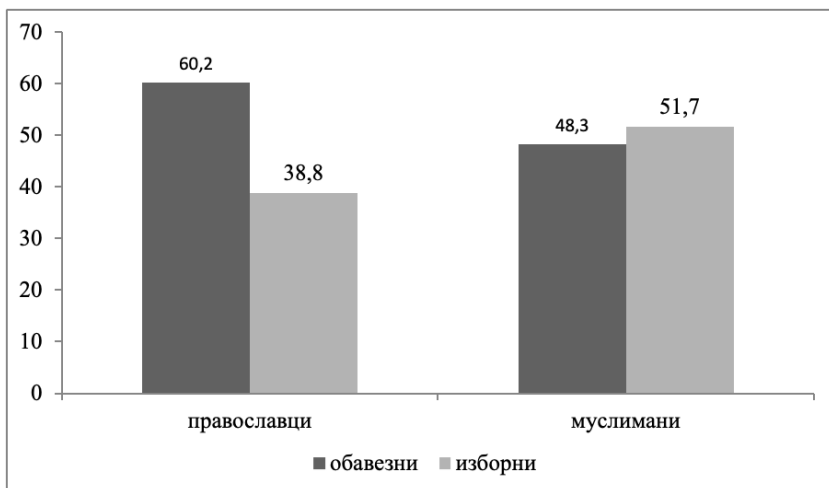

Слика 3. Вероисповест студената и њихов став према Верској настави у школском систему Србије (%)

Важан је налаз да, међу онима који су Верску наставу похађали, нема задовољних садашњим системом, да се 75,8% залаже за његову модификацију, а 24,2% за његово укидање у школском систему Србије. С друге стране, међу онима који су похађали Грађанско васпитање, 4,3% сматра да је садашњи систем организације Верске наставе добар и да га не треба мењати, 60,6% се залаже за његове модификације, а чак 35,1% за укидање Верске наставе. Међутим, ако се узму у обзир ставови у погледу тога у ком правцу би требало да се изврши модификација предмета Верска настава, у погледу његовог статуса, онда се добија потпунији увид.

Слика 4. Ставови студената према статусу предмета Верска настава, у односу на то који су од два изборна предмета слушали у свом претходном школовању (%)

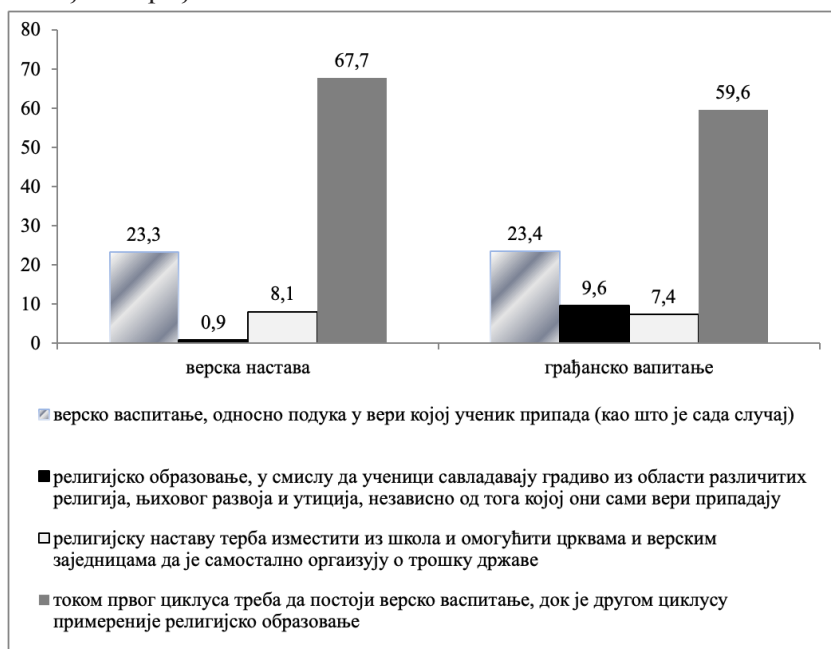

Слика 5. Поређење става према статусу Верске наставе у школском систему Србије према вероисповести студената (%)

Студенти такође имају и ставове у погледу модела (садржаја) по коме се организује Верска настава у основним школама¹¹, при чему

¹¹ Основношколско образовање у Србији (које је Уставом прописано као обавезно) је подељено у два циклуса: *први*, обухвата од I-IV разреда (отприлике 7-11.

су чак три од понуђена четири става (заправо модела организације верске наставе) у приближном уделу заступљени код оних који су претходно похађали Верску наставу и оних који су претходно похађали Грађанско васпитање.

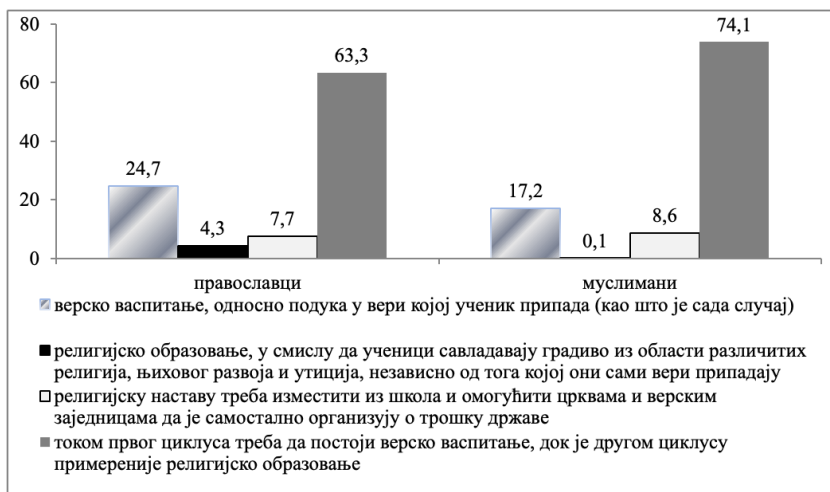

Слика 6. Однос похађања једног од два изборна предмета у основним школама и става према садржају (моделу) религијског образовања у основним школама у Србији (%)

Приближно је слична ситуација и када се упореди вероисповест студента са њиховим односом према Верској настави. Највећи број њих, обе вероисповести, се залаже за конфесионални приступ (васпитање у вери којој ученик припада) у I циклусу основношколског васпитања и образовања и за неконфесионални модел у II циклусу.

године живота детета, зависно у којој доби је кренуло у основну школу), и други, од V-VIII разреда (отприлике 11-15. године живота детета).

Слика 7. Вероисповест студената и њихов однос према садржају (моделу) Верске наставе у основним школама Србије (%)

Интересовало нас је да ли је, и у којој мери, похађање једног од ова два предмета, Верске наставе, односно Грађанског васпитања, у току претходног образовања утицало на социјалне ставове студената према једном броју друштвених питања, за која смо претпоставили да би могао постојати одређени утицај као последица избора једног од та два предмета. Претпоставили смо и да би вероисповест студента могла да утиче на те ставове. То смо проверили на Ликертовој скали.

Табела 1. Социјални ставови студената у односу на похађање једног од два изборна предмета током претходног образовања

	Верска настава		Грађанско васпитање	
	М	SD	М	SD
право жена на абортус	3.25	1.44	4.04	1.29
легализација истополних бракова	1.90	1.37	2.17	1.41
легализација проституције	1.52	1.12	1.49	1.01
легализација канабиса	1.91	1.34	2.05	1.43
легализација еутаназије	1.97	1.27	2.24	1.40

Табела 2. Вероисповест студената и њихови социјални ставови

	православни		муслимани	
	М	SD	М	SD
право жена на абортус	3.68	1.37	2.60	1.45
легализација истополних бракова	2.05	1.40	1.67	1.29
легализација проституције	1.51	1.07	1.52	1.17
легализација канабиса	1.95	1.36	1.93	1.42
легализација еутаназије	2.13	1.33	1.71	1.21

Година студија није била значајан индикатор када се ради о социјалним ставовима студената по наведеним питањима.

ДИСКУСИЈА

Резултати истраживања које смо спровели, показују да је значајно мањи удео студената који су похађали Верску наставу код православних студената (нешто испод 2/3), него што је то случај код студената исламске вероисповести, код којих је Верску наставу похађало њих више од 90%. Ово се, вероватно, може објаснити и социјеталним фактором. Студенти исламске вероисповести доминантно студирају у Новом Пазару, дакле у апсолутно већински муслиманској средини у којој највише њих и живи, граду који је средње величине. Ова два фактора окружења, у смислу социјалног притиска, извесно да утичу на избор изборног предмета током основног и средњег школовања. Тај притисак је много мањи у великим градовима какав је Београд, одакле је и највећи број испитаника православне вероисповести. Ову нашу претпоставку потврђује и налаз да се међу студентима православне вероисповести за Верску наставу као обавезни предмет залаже изнад 60% испитаника, док је код студената исламске вере удео оних који оптирају за изборност Верске наставе изнад 1/2 (51,7%) (Слика 5). Другим речима, избор Верске наставе код студената муслимана од 93,1%, на претходним нивоима школовања, био је у значајној мери резултат друштвеног притиска окружења (породица, вршњачке групе, локална средина), пошто би се да није тако извесно добио резултат као и код православних студената о ставу да Верска настава треба да буде обавезан предмет. Заправо, за њих је Верска настава *de facto* била обавезан предмет, иако неки од њих из различитих разлога нису желели да је слушају.

У погледу организације верске наставе, код студената обе вероисповести постоји већинско сагласје да постојећи систем треба модификовати, при чему код православних студента нешто мање од 1/3 сматра да Верску наставу треба потпуно укинути, док код студената исламске вероисповести такав став има њих свега 8,6% (Слика 3). Утврђене су статистички значајне разлике између студената у односу на вероисповест и став према Верској настави ($\chi^2 = 14.078$, $df = 2$, $p < .001$). Муслимани су у већем проценту сматрали да систем по ком се изучава Верска настава треба модификовати, док су православци у већем броју сматрали да је треба укинути. Резултати показују да постоје статистички значајне разлике између студената у односу на похађање Верске наставе и става према њој ($\chi^2 = 14.475$, $df = 2$, $p < .001$). Студенти које су похађали Верску наставу су у већем проценту сматрали да систем по ком се изучава верска настава треба модификовати (њих нешто више од 3/4, док се за њено укидање изјашњава нешто мање од 1/4, при чему нико не сматра да је систем добар), док су студенти који су похађали Грађанско васпитање у већем броју сматрали да Верску наставу треба укинути, њих нешто више од 1/3, док се нешто изнад 60% залаже за модификацију, а свега 4,3% сматра да је садашњи систем добар. Овакав висок удео оних који су похађали Грађанско васпитање и који се залажу за укидање Верске наставе збиља поставља питање оправданости предмета Грађанско васпитање, а пре свега садржаја који се кроз њега изучава. То јесте предмет који је алтернативан Верској настави, али та чињеница никако не би смела да значи да би он требало да промовише нетолеранцију према Другости, чега је израз залагање за укидање могућности (и права) других ученика да изаберу Верску наставу као предмет. Међутим, када смо питање из става о постојећем систему организације Верске наставе, преформулисали у питање о њеном статусу у школском систему Србије, апсолутна већина и у групи која је похађала Верску наставу (53,8%) и у групи која је похађала Грађанско васпитање (чак 68%) сматра да Верска настава треба да буде обавезан предмет у школском систему Србије (Слика 4). Статистички су значајне разлике између студената у односу на то да ли су слушали Верску наставу и мишљења о њеном статусу као предмета у школском систему Србије ($\chi^2 = 13.750$, $df = 1$, $p < .001$). Овај налаз потврђује да постоји већински став о потребни постојања Верске наставе као обавезног предмета, али и постојано противљење Верској настави код нешто

испод 1/3 студената који, ако већ не могу да је укину, сматрају да треба да задржи изборни статус.

Када је реч о моделу (садржају) верске наставе, истраживање је показало да се велика већина студената, када се посматра фактор вероисповести (код православних: 63,3%, код муслимана: 74,1%), залаже за комбиновање конфесионалног и неконфесионалног модела Верске наставе. Њихов је став да би од I-IV разреда основне школе, ученици требало да похађају Верску наставу у складу са својом конфесијом, а од V-VIII разреда основне школе да би Верска настава требало да буде организована на неконфесионалном принципу, како би се упознале друге религије и конфесије, историјат религије, религија као друштвена појава и поглед на свет, као основа моралних начела и сл. У том смислу не постоје статистички значајне разлике ($\chi^2 = 4.494$, $df = 3$, $p < .213$). Указујемо да је код православних близу 1/4 оних који сматрају да Верска настава треба да буде само конфесионалног карактера (код муслиманских студената тај удео је 17,2%) (Слика 7). Пошто је истраживање вршено међу студентима учитељских факултета, дакле оних који су повезани по природи свог занимања са основном школом, није постављено питање у погледу начина организације Верске наставе у средњој школи. Међутим, показује се да је одговор на питање о моделу Верске наставе корелативан са предметом који су студенти слушали у свом претходном образовању. Резултати су показали да постоје статистички значајне разлике између студената у односу на то да ли су слушали Верску наставу и модела по коме овај наставни предмет треба организовати ($\chi^2 = 15.053$, $df = 3$, $p < .002$). Без обзира на то да ли су слушали Верску наставу или Грађанско васпитање, апсолутна већина студената се залаже за комбиновани модел (конфесионално модел I-IV разред основне школе, неконфесионални модел V-VIII разред), али су студенти који су имали Верску наставу у већем броју сматрали да је потребно да током првог циклуса треба да постоји конфесионални модел, док је другом циклусу примеренији неконфесионални модел у основној школи (више од 2/3), док су студенти који су слушали Грађанско васпитање у већем уделу сматрали да је потребно да верска настава буде конципирана у потпуности према неконфесионалном моделу (9,6% наспрам 0,9% оних који су похађали Верску наставу). Код полазника сваког од ова два предмета, око 1/4 испитаника се залагало искључиво за конфесионални модел у вери ученика, док је готово подједнак удео (8,1% код оних који су слушали Верску

наставу, односно 7,4% полазника Грађанског васпитања) који сматрају да Верску наставу треба изместити из школа и омогућити црквама и верским заједницама да је самостално организују о трошку државе (секуларни модел) (Слика 6). Према вероисповести, став о измештању Верске наставе изван школа заступа 7,7% православаца и 8,6% муслимана (Слика 7). Овај налаз сугерише да би на млађим узрастима верска настава требало да буде облик социјализације у вери којој се по пореклу припада (верска индоктринација), док би на старијим узрастима религију требало изучавати као друштвену појаву у разним видовима њеног испољавања.

У погледу социјалних ставова студената према друштвеним питањима која су повезана са ставовима црква и верских заједница начелно се може рећи да код верника православне вероисповести, и код полазника Верске наставе и Грађанског васпитања, постоји сагласност о прихватању права жена на абортус, док код студената исламске вероисповести је легитимација овог права бар упитна (Табела 1, Табела 2). Статистички су значајне разлике између студената у односу на вероисповест и став према праву жена на абортус ($t = 5,197$, $df = 81.225$, $p < .000$), као и према легализацији еутаназije ($t = 2.364$, $df = 90.247$, $p < .020$). Православци су имали позитивнији став према легализацији еутаназije, али је тај скор значајно нижи у односу на прихватање права жена на абортус. Када су у питању други социјални ставови и њихови скорови, они се и код студента православне и код студената исламске вероисповести, крећу у границама неприхватања, при чему је то неприхватање одлучније код муслимана, него код православаца (Табела 2). У погледу предмета који су похађали током претходног школовања, резултати су показали да постоје статистички значајне разлике између студената у односу на то да ли су студенти похађали Верску наставу и њиховог става према абортусу ($t = -4.823$, $df = 194.830$, $p < .000$). Студенти који су похађали Верску наставу су имали негативнији став према абортусу, у односу на оне који су ишли на часове Грађанског васпитања. Сви остали социјални ставови код полазника Верске наставе се крећу у оквирима потпуног одбијања и одбијања, док се код полазника Грађанског васпитања скорови крећу у интервалу од одбијања (проституција) до одбијања уз неки благи степен толеранције (скорови који једва прелазе 2 на петостепеној Ликертовој скали) (Табела 1).

КА ЗАКЉУЧИВАЊУ

Протеком нешто више од две деценије од увођења Верске наставе и Грађанског васпитања у школски систем Србије, постоји и научна и друштвена потреба да се изврши провера оправданости увођења ових предмета, њиховог статуса и садржаја који се у оквиру њих изучавају. У овом раду смо се бавили питањима везаним за Верску наставу.

Наши налази несумњиво показују сагласност већине студената учитељских факултета о потреби постојања Верске наставе. Најважнији налази показују да апсолутна већина њих сматра да она треба да постане обавезни предмет кроз основно школовање, али да примењени модел треба модификовати у погледу садржаја. Студенти су на становишту да у узрасту када се врши кључна социјализација личности (прва четири разреда основне школе), Верска настава треба да буде организована по професионалном моделу, у вери ученика, као што је то сада случај, док у друга четири разреда (од петог до осмог) основне школе, она треба да буде организована на неконфесионалним начелима, што би омогућило и спознају научних погледа на религију, сазнања о погледима на свет других религија, повезаност етичко-моралних и верских начела, итд. Важан налаз је и потврда става да избор између ова два предмета (Верске наставе и Грађанског васпитања) утиче на формирање социјалних ставова студената у вези са одређеним друштвеним питањима, о којима цркве и верске заједнице имају своја јасна становишта, чиме се може и образложити и њихово јединство, независно од вере и конфесије, у погледу постојања Верске наставе у образовном систему Србије. У односу на Алтисерово становиште на које смо се позвали на почетку овог излагања, треба уочити то да је, преко увођења Верске наставе у школски систем, поготову кроз професионални модел, заправо дошло до симбиозе функција цркве (односно верских заједница) и школе као „државних идеолошких апарата” (Altiser). Школа „асистира” цркви у вршењу једне од функција која би требало да буде ексклузивно црквена – верској подуци према одређеном катехизису и та се потреба може разумети кроз већ поменути ритуалну димензију религиозности, односно „верништво четири обреда”, карактеристично за Србе православне вере (в. фн. 10).

Аутори истраживања сматрају да би било корисно урадити слично истраживање на већем узорку и не само на учитељским већ и на другим факултетима, како би резултати добијени овим истраживањем били проверени међу различитим сегментима студентске популације, а потом и дате препоруке у ком правцу треба реформисати основно образовање.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Базић, Јован. 2011. „Национални идентитет у процесу политичке социјализације”. *Српска политичка мисао* 4/2011, 335–354. <https://doi.org/10.22182/spm.3442011.17>
- Бодрожић, Ђуро. 2014. „Религија и идентитет на Балкану”. *Политичка ревија* 1/2014, 25–43. <https://doi.org/10.22182/pr.3912014.2>
- Ивановић, Станоје. „Образовање између религије и секуларизације”. *Иновације у настави* 28 (2), 13–17. DOI: 10.5937/inovacije1502013I
- Јањић, Јован. 2018. *Српска православна црква у комунизму и посткомунизму*. Београд: Новости
- Настић, Невена. 2020. „Социолошки приступ разумевању православне верске наставе у првом циклусу основног образовања и васпитања”. *Зборник радова Учитељског факултета Призрен-Лепосавић* бр. 14, 485–497. DOI: 10.5937/zrufpl2014485N
- Павле, еписком рашко-призренски. 2013. *Извештаји са распетог Косова*. Београд: Издавачка фондација Архиепископије београдско-карловачке, Фондација патријарх Павле
- Петровић, Јасмина. 2011. „Вредносни ставови студената: религиозност, просоцијални ставови и однос према будућности”. *Годишњак Српске академије образовања за 2010*, 881–896. Доступно на http://www.sao.org.rs/documents/G2010_2x.pdf
- Петровић, Јасмина и Урош Шуваковић. 2013. „Религиозност, конфесионална дистанца и место верске припадности у структури идентитета студената у Косовској Митровици”. У *Национални идентитет и религија*, ур. Зоран Милошевић и Живојин Ђурић, 245–264. Београд: Институт за политичке студије
- Радушки, Нада. 2018. „Језичка и религијска компонента националног идентитета становништва Србије”. У *Национални идентитет и*

- етнички односи*, прир. Нада Радушки, 21-36. Београд: Институт за политичке студије. Доступно на <https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2019/03/zbornik-Nacionalni-identitet-i-etnicki-odnosi-knjiga-6.pdf>
- Републички завод за статистику Србију (РЗС). 2013. *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији у 2011. Становништво: вероисповест, матерњи језик и национална припадност*. Доступно на https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf
- Републички завод за статистику Србију (РЗС). 2021. *Високо образовање 2020/2021*. Београд: РЗС. Доступно на <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/pdf/G20216006.pdf>
- Републички завод за статистику Србију (РЗС). 2022. *Попис 2022: Матерњи језик, вероисповест и национална припадност*. Доступно на: <https://popis2022.stat.gov.rs/sr-Cyrl/5-vestisaopstenja/news-events/20230616-st>
- Стојшин, Снежана, С. 2023. „Промене у националној структури становништва Србије почетком 21. века”. *Социолошки преглед* 57 (3), 823–859. doi: 10.5937/socpreg57-45345
- Шуваковић, Урош. 2000. *Испитивање политичких ставова*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Шуваковић, Урош. 2012. „Разбијање Југославије и неоколонијални положај новонасталих држава бившег југословенског простора”. У *Разбијање Југославије*, ур. Живојин Ђурић, Милош Кнежевић и М. Јовановић, 141–179. Београд: Институт за политичке студије
- Шуваковић, Урош. 2014. *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини
- Altiser, Luj. 2015. *Ideologija i državni ideološki aparati*, drugo i dopunjeno izdanje. Loznica: Karpos
- Avramović, Sima. 2016. „Religious Education in Public Schools and Religious Identity in Post-Communist Serbia”. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 64 (3): 25–56. DOI: 10.5937/AnaliPFB1603025A
- Berger, Peter L. 1999. „The Desecularization of the World: The Global Overview”. In *The Desecularization of the World: Resurgent*

- Religion and World Politics*, Ed. Peter L. Berger 1–18. Washington D.C.: Ethics and Public Policy Center
- Blagojević, Mirko. 2009. „Revitalizacija religije i religioznost u Srbiji: stvarnost ili mit?” *Filozofija i društvo* (2), 97–117. <https://doi.org/10.2298/FID0902097B>
- Cvitković, Ivan. 2001. „Nacija, nacionalizam i religije Balkana”. U *Religije Balkana: susreti i prožimanja*, prir. Milan Vukomanović, Marinko Vučinić, 86–100. Beograd: Beogradska otvorena škola
- Cvitković, Ivan. 2009. „Has the `Return` of Religions Occurred or `Return` to the Religion?” In *Revitalization of Religion – Theoretical and Comparative Approaches*, ed. Danijela Gavrilović, 15–24. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion.
- Dorđević, Dragoljub. 2009. „Religiousness of the Serbs at the Beginning of the 21st Century: What Is It About?” In *Revitalization of Religion – Theoretical and Comparative Approaches*, ed. Danijela Gavrilović, 57–64. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion.
- Flere, Sergej & Rudi Klanjšek. 2008. „Serbian orthodox religiousness: An empirical and comparative portrait”. *Sociološki pregled* 42 (1): 27–44. DOI: 10.5937/socpreg0801027F
- Flere, Sergej & Rudi Klanjšek. 2014. „Was Tito’s Yugoslavia totalitarian?” *Communiste and Post-communiste Studies* 47 (2): 237–245. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2014.04.009>
- Jaurès, Jean. 1904. „Discours de Castres le 30 juillet 1904”. *Laïcité Aujourd’hui*, 18 janvier 2009. Доступно на: <https://www.laicite-aujourd'hui.fr/?Jean-Jaures>
- Koceva, Daniela. 2015. „Introduction of Religious Education in the Republic of Macedonia”. *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR)* 19, 225–233.
- Kulska, J. (2020). Bridging the Nation and the State: Catholic Church In Poland As Political Actor. *Politics and Religion* 14(2), 263–281. DOI: <https://doi.org/10.54561/prj1402263k>
- Maksimović, Iskra. 1998. „Religijsko obrazovanje i nastava religije u državnim školama u Evropi”. *Nastava i vaspitanje* 4/1998, 717–727
- Parker, Charlie, Sam Scott, and Alastair Geddes. 2019. Snowball Sampling. In *Research Methods Foundation*. Eds. Atkinson Paul, Sara Delamont, Alexandru Cernat, Joseph W. Sakshaug

- and Richard A. Williams. SAGE Publication Ltd. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781526421036831710>
- Ramet, Sabrina P. (Ed) 2014. *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: Chalanges since 1989*. Palgrave Macmillan
- Staničić, Frane. 2021. „Religious Education in the Public Sphere in Slovenia”. *Law, Identity and Values* 2/2021, 143–162. <https://doi.org/10.55073/2021.2.143-162>
- Šuvaković, Uroš V., Jelena R. Petrović & Ivko A. Nikolić. 2023. „Confessional Instruction or Religious Education: Attitudes of Female Students at the Teacher Education Faculties in Serbia”. *Religions* 14 (2), 160–173. <https://doi.org/10.3390/rel14020160>
- Teece, Geoff. 2010. „Is it learning about and from religions, religion or religious education? And is it any wonder some teachers don't get it?” *British Journal of Religious Education* 32 (2), 93–103. <https://doi.org/10.1080/01416200903537399>
- Vukomanović, Milan. 2001. *Sveto i mnoštvo: izazovi religijskog pluralizma*. Beograd: Čigoja štampa

Uroš Šuvaković*

University of Belgrade - Faculty of Education, Belgrade (Serbia)

Ivko A. Nikolić**

University of Belgrade - Faculty of Education, Belgrade (Serbia)

Jelena R. Petrović***

University of Defence - Military Academy, Belgrade (Serbia)

**RELIGIOUS EDUCATION IN SERBIA TWO DECADES
AFTER ITS INTRODUCTION IN THE SCHOOL
SYSTEM: OPINIONS OF STUDENTS AND THEIR
ATTITUDES ON RELATED ISSUES******

Resume

In the course of more than two decades since the introduction of Religious Education into the Serbian school system, there has been a scientific and social need to check the attitudes of current students regarding its status, the applied model and the impact of attending Religious Education on the formation of attitudes on certain social issues, about which churches and religious communities have their own doctrinal positions. The research, carried out by the online survey technique, on a snowball sample, was carried out during May and June 2022, among students of all faculties of education in Serbia. The choice of faculty of education students as a statistical group is related to the fact that teachers are the ones who first meet students as part of school socialization and significantly influence the formation of their social attitudes in the early period of institutional socialization. Therefore, it was important to check their views on this matter.

The most important findings show that the absolute majority of students believe that Religious Education should become a compulsory subject through primary schooling, but that the applied model should be modified in terms of content. The students are of the opinion that at

---

* uros.suvakovic@uf.bg.ac.rs

** ivko.nikolic@uf.bg.ac.rs

*** jelenailicpetrovic@gmail.com

**** The research was financially supported by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia (Contract No. 451-03-1/2023-01/4).

the age when the key socialization of the personality is carried out (the first four grades of primary school, pupils aged 7-11), religious teaching should be organized according to the confessional model, in the students' faith, as is the case now, while in the other four grades (from the fifth to the eighth, pupils aged 11-15) primary school, it should be organized on non-confessional principles, which would enable the knowledge of scientific views on religion, as well as knowledge of the views of the world of other religions, as well as consideration of religion in the key of an important social phenomenon (historical, philosophical, moral, sociological, etc.).

An important finding is confirmation of the position that the choice between these two subjects (Religious Education and Civic Education) influences the formation of students' social attitudes regarding certain social issues, on which churches and religious communities have their own clear viewpoints, which can also explain their unity, independent of religion and confession, regarding the existence of religious teaching in the educational system of Serbia. It should be noted that, through the introduction of Religious Education into the school system, especially through the confessional model, the functions of the church (that is, religious communities) and the school as „state ideological apparatuses” (Althusser) actually came into symbiosis. The school „assists” the church in the performance of one of the functions that should be exclusively church – religious instruction according to a certain catechism, and this need can be understood through the ritual dimension of religiosity widespread among the most numerous Orthodox believers in Serbia, while the other dimensions of religiosity are more or less neglected or certainly less present.

The research confirmed the impact of attending religious classes on the formation of certain social attitudes among respondents, so from that aspect, the perseverance of churches and religious communities to maintain it in the school system should be observed, according to the confessional model.

Keywords: Religious Education, status of subjects in the school system, applied (confessional) and preferred (combined) model, attitudes of students of faculties of education, Serbia 2022.

---

* Овај рад је примљен 21. новембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. новембра 2023. године.